Vleermuiswerkgroep VZZ

Nieuwsbrief

Nr. 34
Jaargang 11
nummer 1
november/januari 2000

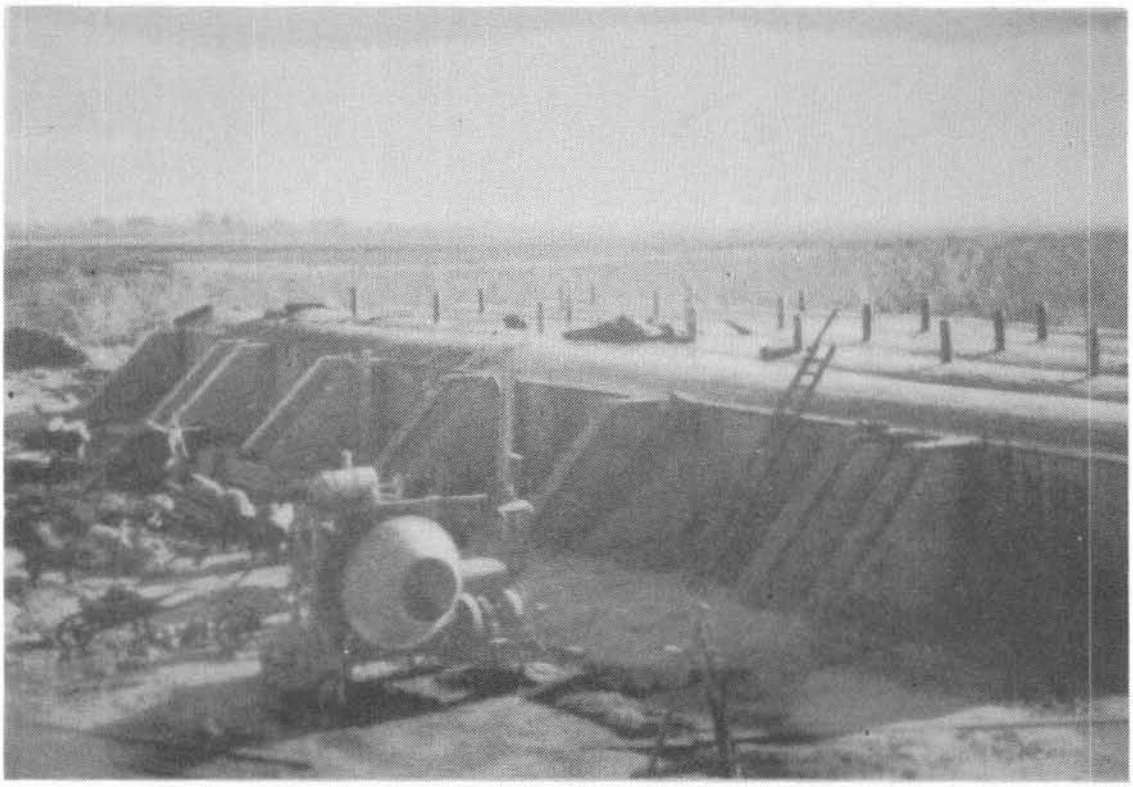

Nieuwsbrief

De Nieuwsbrief is een uitgave van de Vleermuiswerkgroep Nederland en verschijnt onregelmatig tenminste 3x per jaar.

ISSN 0928-3587

hoofdredactie: vacant
Redactiemedewerkers: Ben Verboom, Eric Jansen, Arjan Boonman, Inge Lemmen, Ludy Verheggen, Aldo Voûte, Bernadette van Noort.

Aan dit nummer hebben meegewerkt: Joan Childs, Peter Twisk en Paul Schoenmaker (illustraties).

Redactieadres:
Rudy v.d. Kuil
J. van Offwegenlaan 74
2282 HS Rijswijk

De redactie houdt zich niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Wel houdt de redactie zich het recht voor artikelen in te korten, en voor personen of groepen kwetsende artikelen niet te plaatsen.

Druk: Paverds Print Shop, Velp.

U kunt abonnee worden door fl 15,- over te maken op:
giro 6236600
VleermuiswerkgroepNederland
Leeuwarden
Subscribing to the Newsletter from abroad: see page 21 for futher details.

Adreswijzigingen, opzegging abonementen:
Juuk Slager
George Emersonstrjitte 59
9088 BG Wirdum

Inhoud

2 Redactioneel

3 Een witte grootoor
• Jan Buys
3 Vleermuiswinterverblijven in Overijsel
• Ansje Gjaltema
6 Evaluatie nacht van de vleermuis 1999
• Rudy v.d. Kuil
9 Een kelder in Hooghalen
• Pauline Arends& Hans Colpa
10 Wintertellingen vleermuizen
• Dennis Wansink
13 Unterschiede zwischen M.mystacinus und M.brandti und bisherige kenntnisse der Verbreitung beider Arten in Niedersachsen.
• Carsten Dense
14 Erste Resultate einer Untersuchungen zur Habitat-nutzung der GroBen Bartfledermaus (Myotis brandtii) mittels Telemetrie.
• Carsten Dense & Ulf Rahmel
16 Korte berichten

17 Mededelingen

20 Adressen

Voorplaat: In aanbouw zijnde aardappelkelder te Hooghalen 1942/43. (Uit: Archief Herinnerings-centrum Kamp Westerbork)

Redactioneel

Voor een ieder die op de VLEN-dag aanwezig was, zal deze nieuwsbrief weinig nieuws bevatten. Sterker nog, jullie zullen in deze nieuwsbrief drie bijdragen moeten missen. Een belangrijke bijdrage van Henk den Bakker over vleermuizen in Rotterdamse Havengebied mocht niet openbaar gemaakt worden, het Rotterdamse Havengebied heeft ons de publicatie van de samenvatting ontzegd. Misschien omdat zij ook zo teleurgesteld waren in het aantal vleermuizen dat hier was gezien? De samenvatting van de video-presentatie van Zomer over het baltsgedrag van de rosse vleermuizen en de resultaten van het baardvleermuisonderzoek houden jullie nog te goed.

Dit is de laatste nieuwsbrief in zijn huidige vorm, de volgende zal een andere lay-out hebben en nieuwe rubrieken waren in de vorige nieuwsbrief gezien. Regelmatiger verschijnen met leuke artikeltjes en verhalen betekent ook meer werk, helaas bestaat de redactie nog maar uit vier personen waarvan drie interim. Altijd al leuk gevonden te censureren, auteurs telefonisch lastig te vallen, of iets aan het strakke lay-out van de nieuwsbrief te doen, meld je!
Heb je minder tijd maar wel een E-mail adres en zit je midden in het provinciale vleermuisweb, meld je dan aan als provinciale correspondent.
Voel je je niet tot dit alles geroepen blijf dan vooral al je leuke waarnemingen, onderzoekjes, oproepjes, aankondigingen en ander vleermuisleesvoer naar de redactie sturen. Het liefst hebben wij dit niet opgemaakt op diskette in WP of Word format. Je kan ze ook via E-mail als attachment sturen, liefst als ASCI bestand, maar WORD of WP mag ook mits je virusvrij bent.

Een witte grootoorvleermuis

(Vlendag, 6/11/99 Zwolle)

Jaarlijks bezoeken Martijn Doornbos, Henk Heijligers, Theo Bouten en ondergetekende een 25-tal kerken in Noord- en Midden-Limburg. Diverse mensen in de verschillende dorpen helpen ons daarbij. Ons doel is een meerjarig beeld te krijgen van de op de zolders van die kerken aanwezige vleermuispopulaties. Het gaat ons dan vooral om de bruine en grijze grootoorvleermuis. Beide soorten zijn qua kleurstelling goed aangepast aan deze goddelijke biotoop. Groot was dan ook mijn verassing toen ik de bundel van mijn zaklamp een eerste snelle ronde liet maken over de zolder van het fraaie kerkje in Nunhem. Meteen viel een helderwit ding op, tussen een forse groep bruine grootoorvleermuizen. Nadere bestudering leerde dat we hier te maken hadden met een kookwaswit exemplaar van deze soort. Mooie roze, rood dooraderde oren en huid, hagelwitte vacht en donkere ogen. Albino vleermuizen zijn bepaald niet algemeen. De wat oudere Nederlandse vleermuiskenners weten zich één geval van een witte meervleermuis in Kollum (!) en een baardvleermuis in Rhijnauwen te herinneren. Met andere woorden: een unieke waarneming. Met enig geluk zullen we de komende jaren een beeld krijgen van de overlevingskans van dit dier. We bezoeken de kerkzolder in Nunhem jaarlijks en er is vrijwel altijd een forse groep bruine grootoorvleermuizen aanwezig.

Jan Buys
Silversteyn 53
3621 PC Breukelen

Vleermuiswinterverblijven in Overijssel

(Vlendag, 6/11/99 Zwolle)

Inleiding

In winter en voorjaar 1998 heb ik mij tijdens mijn afstudeerproject van de opleiding natuur en landschapsbeheer beziggehouden met de winterverblijven in Overijssel. In mijn lezing heb ik een aantal bevindingen uit mijn project besproken.

Resultaten tellingen in Overijsselse winterverblijven

In Overijssel zijn sinds de winter van 78/79 wintertellingen uitgevoerd in kunstmatige vleermuiswinterverblijven. In figuur 1 is te zien dat het aantal waarnemingen per winter een stijgende trend vertoont. Het aantal geïnventariseerde verblijven vertoont ongeveer dezelfde trend. In 1987 was er een ruime verdrievoudiging van het aantal onderzochte verblijven en eveneens van de vleermuiswaarnemingen. Dit verband is niet elk jaar rechtevenredig. Van winter '93 tot winter' 94 steeg het aantal waarnemingen terwijl er een kleine daling in het aantal onderzochte verblijven was, terwijl ertussen 94 en 95 10 extra verblijven werden bezocht en maar 1 extra vleermuis werd waargenomen ten opzichte van de voorafgaande winter.

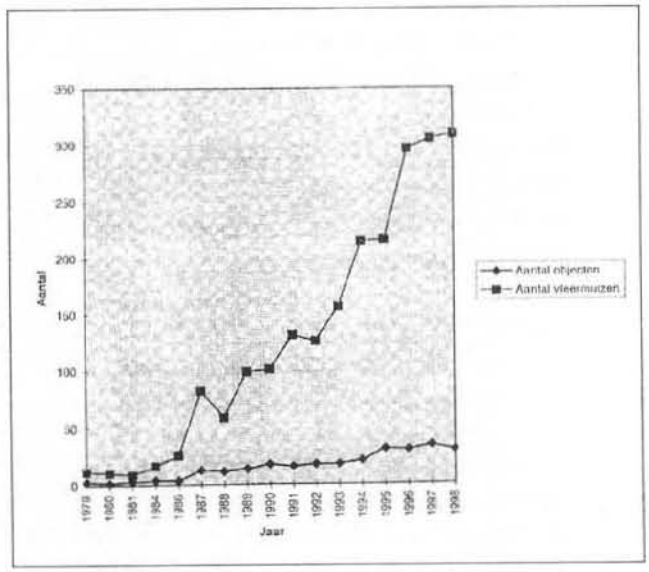

Figuur 1 *Aantal vleermuiswaarnemingen per jaar en aantal onderzochte winterverblijven per jaar*

Tabel 1 *Aantal waargenomen vleermuizen (soorten) per objecttype (winter 1979 tot en met 1998)*

Objecttype	aantal vleermuizen	aantal vleermuizen in %	aantal inventarisaties. jaren	gem. aantal vleerm/-jaar	aantal verblijven per type	gem. aantal vleerm. per verblijf	aantal soorten
ijskelders	1.594	73,35 %	17	93,76	10	159,4	9
andere kelders	151	6,95 %	13	11,62	23	6,57	4
steenovens	220	10,12 %	11	20	3	73,33	4
bruggewelf	124	5,71 %	6	20,67	1	124	3
bunkers	69	3,18 %	13	5,31	3	23	2
gangen	9	0,41 %	9	1	3	3	1
overige winterverblijven	6	0,28 %	3	2	2	3	1
Totaal	2.173	100 %					

Overijssel heeft 7 verschillende typen verblijven, in tabel 1 is het aantal waarnemingen per objecttype weergegeven. IJskelders voldoen het beste (meer dan 73% van de waarnemingen van 1979 tot en met 1998). De spoorbrug (per verblijf en per jaar) en steenovens (in alle kolommen) vertonen ook goede resultaten. De grootoor heeft voorkeur voor steenovens.
Bunkers, andere kelders en vooral gangen voldoen minder.
Schoonheten is het populairste verblijf. Dit is een ijskelder met een grote stenen, cilindervormige koepel en een gehoekte gang ervoor. In winter 99 zijn hier 91 vleermuizen geteld.

Verschillen tussen de resultaten van Overijssel en andere Nederlandse provincies (behalve de mergelgroeven)
Overijssel levert een relatief groot aandeel van de franjestaart waarnemingen namelijk 19-29% in de winters van 1991 tot en met 1997. In andere provincies is de franjestaart een zeldzame soort. De watervleermuis wordt relatief weinig waargenomen in Overijssel, maar vertoont vanaf winter 92 wel een stijgende trend.

Landelijk is de watervleermuis juist de meest waargenomen soort. In Overijssel is de franjestaart de meest waargenomen soort sinds 86. Het aantal winterverblijven van Overijssel ligt tussen 6 en 7% van het totale aantal Nederlandse winterverblijven.

Bijzondere vondsten in Overijssel
Bechsteins vleermuis in 98 en 99 in de ijskelder van Schoonheten. Vale vleermuis, in de afgelopen 4 winters in de ijskelder van Eerde.Meervleermuis winter '99 eerste winterwaarneming in ijskelder van Eerde. Mopsvleermuis is in de toekomst te verwachten, want deze soort is al dicht bij de Overijsselse grens in Nordrhein-Westfalen en Niedersachsen gesignaleerd.

Nieuwe verblijven
Sinds 1987 zijn in Overijssel behoorlijk veel, circa 20, nieuwe verblijven speciaal voor vleermuizen gebouwd. Het gaat om 4 gangen en 16 kelders. Om de resultaten van nieuwe verblijven met andere te vergelijken heb ik de verblijven in drie categorieën verdeeld. De 'bestaande' verblijven hebben niet of nauwelijks

Tabel 2 *Resultaten per categorie (over de totale periode van 1979 tot en met 1998).*

Categorieën	Bestaande verblijven	gerenoveerde verblijven	nieuwe verblijven
aantal waargenomen vleermuizen	1.663	444	66
aantal waargenomen vleermuizen in %	77%	20%	3%
aantal verblijven per categorie	16	13	17
gemiddeld aantal vleermuizen per verblijf	103,94	34,15	3,88
totaal aantal inventarisatiejaren	17	16	10
gemiddeld aantal waarnemingen per inventarisatiejaar	97,82	27,75	6,6
aantal waargenomen vleermuissoorten per categorie	7	8	2

aanpassingen ondergaan. Bij de 'gerenoveerde' verblijven waren aanpassingen nodig van een nieuwe deur tot nieuwe muren, om ze geschikt te maken voor vleermuizen. De 'nieuwe verblijven' zijn speciaal voor vleermuizen aangelegd.

De resultaten verschillen erg per object, maar totaal genomen zijn de nieuwe verblijven minder succesvol dan de bestaande en gerenoveerde verblijven.

De correctie voor het aantal inventarisatiejaren per categorie brengt de categorieën iets dichter bij elkaar, dit geeft goede hoop voor de toekomst van de nieuwe verblijven. Knelpunten van de nieuwe verblijven zijn waarschijnlijk: gering volume, waardoor te weinig temperatuurgradiënten optreden, slechte afsluiting, geen aansluiting op jachtgebieden. Bij meerdere nieuwe verblijven zijn de knelpunten niet duidelijk.

Aanbevelingen (samengevat)
Temperatuurgradiënten aanbrengen in nieuwe winterverblijven door vergroting van het volume, bouwen van zijgangen of hoogteverschillen tussen de verschillende delen van het winterverblijf.
Nader onderzoek verrichten naar:
-luchtvochtigheid en temperatuur van de verblijven (hiertoe hygro- en thermometers ophangen)
-geschikte locaties voor nieuwe verblijven
-mogelijkheden voor de aanleg van nieuwe ijskelders of aanpassing van oude ijskelders
-de mogelijkheden van bunkers in de IJsselstreek en Twente
-locaties van jachtgebieden van franjestaarten, watervleermuizen, baardvleermuizen en grootoren

Ansje Gjaltema
Sanatorium straat 7
7413 RC Deventer

EVALUATIE NACHT VAN DE VLEERMUIS 1999
(Vlendag, 6/11/99 Zwolle)

Aangezien de nacht van de vleermuis in 1998 zo'n ongekend succes was geworden, waren we genoodzaakt om in 1999 de nacht te hehalen. In het voorjaar, de zomer en het najaar hebben in totaal 3100 personen een vleermuisexcursie bijgewoond. En ook na deze ronde staan er nog 1577 personen in het bestand die zitten te wachten op een vleermuisexcursie. De VLEN is van mening dat we deze mensen niet met een briefje kunnen wegwerken maar zullen moeten proberen om deze mensen alsnog een excursie aan te bieden. In de bijlage is te zien voor welke lokaties er nog excursieleiders worden gezocht, meld je aan, eventuele reiskosten worden vergoed.

In tegenstelling tot 1998, toen excursieleiders een evaluatieformulier kregen toegezonden, hebben wij nu de deelnemers aan een excursie een evaluatieformulier toegezonden. Dit met het doel om te kijken hoe deelnemers tegen de vleermuisexcursies hebben aangekeken. In totaal hebben 974 personen een evaluatieformulier toegezonden gekregen, in totaal 307 personen (31,5%) hebben de moeite genomen om dit formulier in te vullen en retour te sturen. Dit is een zeer grote terugmelding omdat normaal gesproken slechts 10% retour komt.

Van deze 307 personen hadden er 243 deelgenomen aan een excursie, 64 personen waren ondanks de uitnodiging en de bevestiging niet komen opdagen. We waren benieuwd waarom deze mensen niet waren verschenen. In dit verslag zal in eerste instantie alleen worden ingegaan op de categorie die aan de excursie heeft deelgenomen.

De teruggezonden formulieren waren over het algemeen slordig ingevuld, meerdere mogelijkheden waren aangestreept, of waren zelfs in het geheel niet ingevuld. Dit probleem zal voor het grootste deel zijn veroorzaakt door de manier waarop de vraag was gesteld. Daarnaast bleek in het geval van vraag 3 dat er op een aantal lokaties nog contant is afgerekend. De oorzaak hiervan is onduidelijk, wellicht heeft het iets te maken met de instelling van de excursieleider, wanneer er deelnemers zijn die liever contant betalen moet je stevig in je schoenen staan om vast te houden aan het incassoformulier.
Het resultaat is dat de tellingen wat betreft aantallen een zeer verschillend beeld laten zien. Voor het totaalbeeld heeft het geen wezenlijke invloed. Voor de mogelijke antwoorden staat het totaal aantal reacties weergegeven.

Vraag 1 van de enquete laat zien wat we eigelijk al vermoedden, het overgrote deel van de deelnemers was niet op de hoogte van het bestaan van vleermuisexcursies. We hebben via de ANWB dan ook een ander publiek bereikt dan we via de bekende natuurverenigingen en huis aan huis bladen zouden bereiken.

Bij het doornemen van de grote stapel formulieren bleek dat een aantal punten veelvuldig terugkwamen. Dit waren het tijdstip van aanvang, de late afschrijving van het bedrag en een aparte kindergoep.

<u>Het tijdstip van aanvang</u>
In de uitnodigingsbrief werd nadrukkelijk gevraagd om een half uur voor aanvang van de excursie aanwezig te zijn. Vooral in de zomermaanden tijdens goed weer was dit een hele inspanning. De deelnemers moesten, dit half uur meegerekend, meestal meer dan een uur wachten voordat ze de eerste vleermuis zagen. En wanneer er ook nog kinderen in het spel zijn slaat de onrust zeer snel toe.
Van de andere kant vinden wij als organisatie het belangrijk dat de mensen bij schemering in het veld zijn zodat de kans op het zien van vleermuizen het grootst is. Het invullen van de incassoformulieren is meestal binnen 15 minuten te doen. Voor het komende jaar willen we dan ook besluiten om toch een half uur later te beginnen.

<u>Late afschrijving van bedrag</u>
Het bedrag is pas een aantal maanden geleden bij mensen van de rekening afgeschreven. Voor deelnemers die al in mei aan een excursie hebben deelgenomen zit daar een klein half jaar tussen. Het zou verstandig zijn om de incassoformulieren binnen twee maanden na de excursie te innen.

Over de manier van betalen waren de deelnemrs in overgrote meerderheid positief, hoewel een aantal deelnemers deze manier van betalen al weer ouderwets vond, omdat het met de pinchip nog sneller schijnt te gaan.
Verder was een aantal deelnemers van mening dat F5,- wel aan de lage kant was en dat er ook voor kinderen best een bedrag gevraagd zou mogen worden. Om de drempel wat te verhogen, lijkt het verstandig voor kinderen de komende jaren een klein bedrag in rekening te brengen, op deze wijze voorkom je wellicht ook dat er zich verjaarspartijtjes gaan aanmelden voor een ?spannende? nacht. Een deel van de verjaarspartijdjes die heeft deelgenomen heeft eigenhandig al meer geld overgemaakt dan strikt noodzakelijk was.

Aparte kindergroep
Slechts een klein aantal personen heeft zich echt gestoord aan het aantal kinderen dat aan de excursies heeft deelgenomen. De organisatie is echter wel van mening dat het verstandig is om enige balans te hebben in de verhouding tussen aantallen ouderen en kinderen, en dat je bij grote groepen kinderen dit beter apart kunt houden van de gangbare excursies.

Conclusie
De enquete heeft vele positieve reacties opgeleverd van mensen die vinden dat we op een goede manier bezig zijn en ons een hart onder de riem steken. Dit is waarschijnlijk ook de reden dat zoveel deelnemers de moeite hebben genomen om het evaluatieformulier in te vullen en retour te sturen. De overgrote meerderheid van de deelnemers zou nog graag een keer aan een excursie willen deelnemen en op de hoogte willen worden gehouden van excursies. De reacties steunen ons in onze mening dat er met vleermuisexcursies veel goodwill wordt gecreeerd en dat is iets waarmee we de komende jaren moeten doorgaan.
Een op de zes personen die de moeite heeft genomen om het formulier ingevuld terug te sturen geeft aan dat ze belangstelling hebben om naar de VLEN-dag in Zwolle te komen.
Uiteindelijk zijn er 5 personen verschenen op de VLEN-dag van 6 november, deze lage opkomst heeft alles te maken met het programma dat hier niet op is afgestemd en het late tijdstip waarop een ieder het programma kreeg toegezonden (3-4 dagen voor de VLEN-dag).
Deze belangstelling laat zien dat er interesse is om voor een breder publiek iets met vleermuizen te gaan doen, wellicht in samenwerking met de huiskolonietellers (Zoogdiermonitoring).

Tot slot willen wij een ieder bedanken voor zijn of haar hulp voor het slagen van deze editie van de nacht van de vleermuis. Van alle reacties plaatsen wij enkele om te laten zien hoe er tegen de excursies is aangekeken.

- Wij zijn een ervaring rijker. En op deze manier gaan onze kinderen in de toekomst voorzichtiger met de natuur om. Ze begrijpen nu meer over het leven van de vleermuis in onze omgeving. Een petje af voor de mensen die de excursie leiden.

- Aan het enthousiasme van de leiding heeft het niet gelegen, maar de vleermuizen hadden gewoon geen zin.

- We kijken nu intensiever naar vleermuizen, het was leerzaam, interesaant etc.etc. De excursieleiders worden bedankt, om laat op de avond met een stel mensen op pad te gaan, ik heb er respect voor, ga zo voort.

- Beste vleermuisgekken
Dankzij de excursie hebben wij op nog geen 20 meter van ons woonhuis een vleermuizenfamilie ontdekt en hebben wijzelf vrienden en familie vlak voor zonsondergang kunnen laten meegenieten van rakelings over onze hoofden heenvliegende vleermuizen. Wil bij deze onze bevlogen excuriseleiders bedanken en zijn zij op de hoogte van deze kolonie in de buurt van fort Rijsenhout aan de Aalsmdijk in Aalsmbrug?

- De excurieleider was continu met zijn apparatje bezig om vleermuizen op te sporen. De kinderen mochten niet ritselen met hun jassen want daar reageerde het apparaat op. Terwijl hij dus luisterde, zagen wij de vleermuizen boven ons hoofd vliegen. Op de terugweg wist hij ook het pad niet meer te vinden. Ik denk dat hij zich beter had moeten voorbereiden.

ENQUETE Nacht van de vleermuis 1999

1. Was u voordat u zich via de Kampioen had opgegeven op de hoogte van het feit dat er zoiets als vleermuisexcursies bestonden?:

191 nee
40 ja, via.....

2. Was u tevreden over het deelnemerspakket (Museonboekje, vleermuisfolder, poster en het boekje zoogdier)?

216 goed
10 matig, we misten.....
4 te overdadig

3. Vond u de manier van betalen via incassoformulieren prettig werken?

178 ja, snel en gemakkelijk
14 ja en nee, omdat.....
26 nee, omdat.....

4. Hoe vond u het aantal deelnemers op de bewuste avond?

17 teveel, nl.....deelnemers voor.....excursieleiders
210 goed
13 er hadden meer mensen mee gemogen.

5. Hoe vond u het aantal kinderen dat mee was?

21 teveel, maximaal... was beter geweest
169 leuk aantal, het waren er.....
31 mogen er best meer zijn, namelijk....

6. Was u tevreden over het verhaal dat door de excursieleider werd gegeven?

219 ja
11 nee, omdat.....

7. Was er genoeg tijd beschikbaar voor een excursie, of had het van u nog wel langer mogen duren?

11 te kort, liever .....min.
201 precies goed
16 te lang, liever....min.

8. Bent u anders tegen vleermuizen aan gaan kijken?

15 nee, blijf ze eng vinden
49 ja, maar liever niet in mijn huis
90 ja, ik ben gefascineerd geraakt
89 ja, ik ben bereid vleermuizen in mijn huis te tolereren

9. Vond u het bezwaarlijk om met de auto naar de vleermuisexcursie toe te moeten komen?

6 ja, omdat.....
216 nee, omdat.....

10. Lijkt het u een goed idee om de excursies het komende jaar in de buurt van NS stations te laten plaatsvinden?

75 ja, omdat.....
108 nee, omdat.....

11. Gaat u nog eens mee, als u de kans geboden wordt?

37 nee
108 ja, zeker
139 wil op de hoogte blijven van excursies in mijn omgeving

12. Waren de kinderen die u bij u zich had ook tevreden met de excursie?

126 ja
25 nee, omdat.....

13. Heeft u belangstelling om 6 november naar de landelijke vleermuisdag in Zwolle te komen?

136 nee
52 ja, stuurt u mij a.u.b. het programma

14. Wellicht heeft u tijdens de vleermuisexcursie iets gemist of zijn er zaken waaraan de vleermuiswerkgroep meer aandacht zou moeten besteden. Hieronder kunt u alle opmerkingen, positief danwel negatief kwijt.

LOKATIES WAARVOOR EXCURSIE-LEIDERS WORDEN GEZOCHT:

Almere	126
Amsterdam	218
Bergen	257
Best	38
De Lutte	37
Doetinchem	13
Dongen	63
Heemstede	21
Heiloo	163
Hilversum	52
Middelburg	73
Nijmegen	101

In totaal staan er nog 1577 personen in het bestand die nog steeds niet aan bod zijn gekomen voor het bijwonen van een vleermuisexcursie. Voor de bovenstaande lokaties en aantallen geinteresseerden hebben wij nog geen excursieleider kunnen vinden.
Wij zijn van mening dat we deze mensen, ook na twee jaar, nog een excursie moeten aanbieden. We vragen daarvoor jullie medewerking, geef je op wanneer je in mei of in juni 2000 nog en avond vrij hebt om een excursie te leiden. De keuze van datum staat vrij.
De kosten die met vervoer worden gemaakt, worden natuurlijk vergoed, een goedkope manier dus om aan de andere kant van het land te komen en kennis te maken met andere vleermuismensen. Wanneer je je wilt opgeven voor een van de bovenstaande lokaties, meld je dan aan bij Rudy van der Kuil (070-3652811).

Rudy van der Kuil
Jacob van Offwegenlaan 74
2282 HS Rijswijk

Een kelder in Hooghalen.
(Vlendag, 6/11/99 Zwolle)

Op vijf kilometer afstand van de plaats Hooghalen (NO Drenthe) ligt het voormalig Kamp Westerbork.
Een concentratie uit de tweede wereldoorlog van waaruit honderdduizend mensen gedeporteerd zijn naar vernietigingskampen. Het voormalig kampterrein ligt midden in de boswachterij Hooghalen, een jong ontginningsbos van vlak na de oorlog. Naast het herdenkingsmonument ligt nu enigszins verscholen door bomen en struiken een aardappelkelder, gebouwd in 1942/43. Voor 1942 was het kamp in gebruik als vluchtelingenkamp, geschikt voor 500-600 personen. Hierna kreeg het kamp de functie van concentratiekamp en werd er o.a. een bewaarkelder gebouwd, geschikt om 17.000 mensen van aardappelen en groente te voorzien. Ook nu is de kelder nog een belangrijk onderdeel van het voormalige kamp Westerbork.
De huidige eigenaar Staatsbosbeheer, heeft de kelder in erfpacht gegeven aan het Herinneringscentrum "Kamp Westerbork". Recent is deze kelder monument geworden en staat op de lijst moderne monumenten van Monumentenzorg.

De kelder heeft een afmeting van maar liefst 35x 14 meter en bestaat uit twee gescheiden compartimenten. Metingen in de kelder laten in de winter een gemiddelde temperatuur zien van 7° C en een relatieve luchtvochtigheid van 90%. In seizoen 1987/88 constateerde een medewerker van directie Natuur, Milieu en Faunabeheer de aanwezigheid van overwinterende vleermuizen in deze kelder en nam contact op met SBB. Staatsbosbeheer nam op zijn beurt contact op met vrijwilligers van de Vleermuiswerkgroep Drenthe. Een van de fanatieke vrijwilligers, Hans Colpa ,is ook medewerker bij het Herinneringscentrum, en zo ontstond een goede samenwerking tussen SBB, VLED. en het Herinneringscentrum. Hans Colpa stelde in 1988 voor deze vleermuizen systematisch te tellen, zodanig dat de gegevens te vergelijken zijn met andere landelijke tellingen.

In 1992 is de kelder gerestaureerd onder leiding van het Herinneringscentrum, met als hoofddoel het gebouw beter te conserveren, maar wel met behoud van de huidige situatie. Er werd ook gestreefd naar een verbetering van de klimatologische omstandigheden voor vleermuizen. De werkzaamheden bestonden onder andere uit het verwijderen van rotzooi, opnieuw pleisteren van enkele muren, rechtzetten van de luchtpijpen, afsluiten van de tweede ingang en aanvullen van het grondtalud. Daarna zijn alle luchtpijpen aan de zijkant van de kelder afgesloten. Ook de luchtpijpen achterin de kelder werden afgesloten, met een rooster bovenop en een papierprop van binnenuit. Mocht blijken dat klimatologische omstandigheden ongunstig geworden zijn, dan kunnen deze papierproppen eenvoudig worden verwijderd en andere pijpen worden dichtgestopt. In eerste instantie had het Herinneringscentrum de bedoeling de kelder permanent open te stellen voor bezoekers, en zelfs voor dit doel in te richten, maar in goed overleg werd van deze plannen afgezien. De kelder is nu alleen toegankelijk tijdens een paar excursies van SBB en tijdens de landelijke monumentendag. In de winter blijft de kelder gesloten voor publiek.

Overwinterende vleermuizen in deze kelder worden vanaf 1988/89 jaarlijks geteld. In de maand januari wordt de gehele kelder met zaklantaarns afgezocht op overwinterende vleermuizen. Iedere vleermuis wordt op zicht gedetermineerd en positie, rusthouding en hoogte aan de muur worden genoteerd. In dezelfde periode worden ook andere winterverblijfplaatsen in Drenthe bezocht. De resultaten van deze tellingen worden ieder jaar weergegeven in een rapport samengesteld i.s.m. de Provincie Drenthe. Tijdens de "ontdekking" werden in deze kelder zo'n 15 vleermuizen gevonden en voor de restauratie in 1992 werden 25 baardvleermuizen aangetroffen. Na de restauratie in 1992 nam het aantal baardvleermuizen met sprongen toe tot 174 exemplaren in januari 1999 Ook voor de watervleermuis is de kelder na de restauratie aantrekkelijker geworden. In de winter van 1994/95 verscheen het eerste exemplaar, de volgende twee jaren waren het er acht. Inmiddels overwinteren er 28 watervleermuizen in de kelder van Hooghalen. Opvallend is dat de meeste watervleermuizen te vinden zijn tussen de kranteproppen in de plafondpijpen. Ook het aantal gewone grootoren is toegenomen, maar niet zo explosief: van 5 dieren in 1986/87 tot 19 dieren in 1998/99. In minder dan 7 jaar heeft deze aardappelkelder als winterverblijfplaats een heel belangrijke plaats ingenomen bij de vleermuizen. Het is heel spannend om af te wachten wat de kelder in de toekomst nog kan gaan betekenen. Hoeveel vleermuizen komen er nog bij, wanneer is de piek bereikt? De vleermuiswerkgroep blijft de overwinterende vleermuizen nauwlettend volgen.

Pauline Arends en Hans Colpa

Oosthalen 1
9414 TG Hooghalen

In seizoen 1999/2000 werden in deze kelder maar liefst 280 vleermuizen geteld, waaronder een nieuwe soort, de franjestaart (red.).

Wintertellingen vleermuizen

(Vlendag, 6/11/99 Zwolle)

Beste meetnet binnen het NEM

Van de meetnetten die deel uitmaken van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM) is het meetnet 'Wintertellingen vleermuizen', samen met het Reptielenmeetnet van RAVON, het best draaiende. Jaarlijks maakt het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) een overzicht van de stand van zaken van de vogel-, zoogdier-, reptielen-, amfibieën-, vlinder- en florameetnetten die door de Rijksoverheid financieel gesteund worden. Het meetnet 'Wintertellingen vleermuizen' voldoet goed op alle punten, t.w. de kwaliteit van de gegevens om indexen te kunnen bepalen, de tijdige aanlevering van gegevens en de soorten waarvan gegevens verzameld worden. De deelnemers hieraan verdienen een pluim. Ga zo door!

Een integrale telling

Sinds 1991 is het aantal verblijfplaatsen waar vleermuizen geteld worden gestaag gestegen van net geen 300 tot 500 in de laatste twee jaar (1997 en 1998). Het aantal meetlocaties in 1998 vertoont een dip (zie figuur 1), maar dit komt omdat nog niet alle gegevens van dat jaar verwerkt zijn; helaas zijn er elk jaar wel een paar tellers die hun gegevens te laat inleveren.

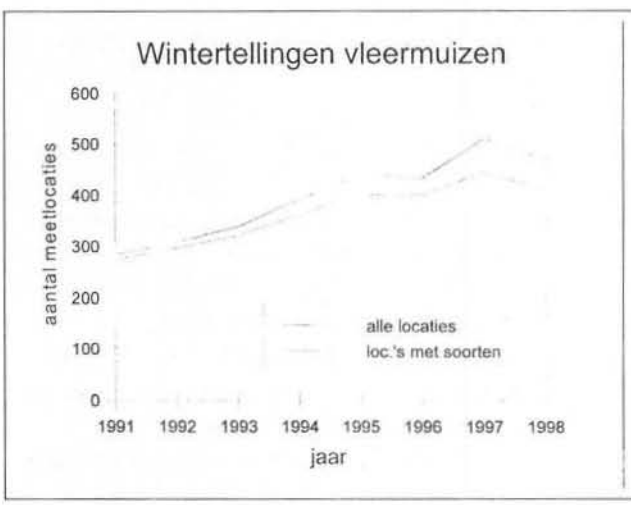

figuur 1. Aantal winterverblijfplaatsen (meetlocaties) die in de periode 1991-1998 bezocht en geteld zijn. *In 1997 en 1998 waren er slechts 60 verblijfplaatsen waarin geen vleermuizen zaten. In 1998 waren nog niet van alle verblijfplaatsen de gegevens verwerkt binnen toen deze figuur gemaakt werd.*

figuur 2. De ligging van alle verblijfplaatsen die in de periode 1991-1998 bezocht en geteld zijn.

Als je de verdeling van de meetlocaties over Nederland bekijkt (figuur 2) dan wordt duidelijk dat die mooi over het land verdeeld is. Dat is een belangrijke kwaliteitseis, omdat de tellingen gebruikt worden voor het bepalen van trends op landelijk niveau. Er mag dan geen scheve verdeling zijn, bijv. dat de meeste meetlocaties in het oosten liggen. Er zijn wel verschillen in het aantal meetlocaties per provincie, maar dat ligt niet aan de tellers, maar aan het feit dat niet elke provincie evenveel geschikte winterverblijven heeft, die bovendien voor mensen bereikbaar zijn. Gezien het feit dat er zeer intensief naar vleermuizen in winterverblijven gezocht wordt en het aantal verblijfplaatsen de laatste twee jaar stabiel blijft, mogen we aannemen dat nu zo goed als alle verblijfplaatsen die voor vleermuizen én voor mensen bereikbaar zijn, bezocht worden. Je kan dan spreken van een integrale telling.

Dat is ontzettend mooi, want daardoor worden veranderingen snel zichtbaar. De meest opmerkelijke waarnemingen van de laatste jaren waren: een Bechstein's vleermuis in een Zuid-Limburgse groeve en in een Overijsselse ijskelder, een vale vleermuis in Gelderland en in Overijssel en de eerste (waargenomen) overwinterende vleermuis in Flevoland: een gewone grootoorvleermuis. De Utrechtse grote hoefijzerneus werd dit jaar niet waargenomen.

Ook bedreigingen van winterverblijven worden door de jaarlijkse bezoeken tijdig opgemerkt. Zo dreigen enkele forten in de Hollandse Waterlinie ongeschikt te worden voor vleermuizen door het openstellen hiervan voor recreatie of opslag. De VLEN-VZZ probeert, in overleg met de eigenaar (Staatsbosbeheer), de negatieve gevolgen voor de vleermuizen te minimaliseren.

Correctiefactoren

Welke soorten worden met dit meetnet geteld? In totaal worden 14 soorten tijdens de wintertellingen waargenomen (tabel 1). Van negen soorten kunnen we aannemen dat we met de wintertellingen een goed beeld krijgen van hun aantalsontwikkeling in de winter. Van de andere soorten is dit minder waarschijnlijk, omdat ze waarschijnlijk ook op plaatsen overwinteren die niet voor mensen toegankelijk zijn (spouwmuren) of moeilijk te vinden zijn (in bomen). Als we de resultaten van de tellingen van de winter '98-'99 naast de aantalsschattingen voor de zomerpopulaties leggen, dan blijkt dat er nog een groot verschil zit tussen de aantallen die 's winters geteld worden en die 's zomers waarschijnlijk in Nederland rondvliegen (tabel 1).

Tabel 1: Aantal individuen per soort geteld in de winter '98-'99 en geschat voor de zomer door Limpens *et al.* (1997).

	winter [1]	zomer populatie [2]
baardvlm.	781	2500-4000
ingek.vlm	48	150-200
franjestaart	366	1500-3000
vale vlm.	7	10-15
watervlm.	3656	15000-30000
grootoorvlm	941	4000-6000
gr.hoef		
meervlm.	281	8000-10000
gew.dwerg	465	300.000-600.000
ruige dwerg	9	50.000-100.000
rosse vlm.	5	6.000-8.000
laatvlieger	7	30.000-50.000

[1] exclusief de provincies Overijssel, Utrecht en een deel van Limburg, waarvan de gegevens nog niet verwerkt waren.

Zelfs van de soorten waarvoor de wintertellingen de belangrijkste bron voor de aantalsontwikkeling vormen tellen we maar een fractie van wat er waarschijnlijk werkelijk zit. Vanuit de soorten geredeneerd is er dus zeker

geen sprake van een integrale telling. De grote hoefijzerneus en de vale vleermuis vormen hierop de enige uitzondering.

Je gaat je dan afvragen wat de oorzaak hiervan is en of de wintertellingen wel een goed beeld geven van de populatie-ontwikkelingen in Nederland. Om met het laatste te beginnen, het is mogelijk dat de schattingen van de zomerpopulaties te hoog zijn. Afgaande op het aantal waarnemingen van de verschillende soorten in de zomer, dat bovendien nog steeds toeneemt door de toename van het aantal mensen met een batdetector, lijkt dit niet waarschijnlijk. Dan kan het nog steeds zo zijn dat de wintertellingen alleen iets zeggen over de ontwikkelingen van de winterpopulaties en dat je, om een goed beeld van de totale populaties te krijgen en vooral om het effect van het natuurbeleid te achterhalen (waar het NEM voor bedoeld is), ook altijd tellingen in de zomer moet uitvoeren. Dit geldt dan niet alleen voor de soorten die zo wie zo nauwelijks tijdens de winter geteld worden (dwergvleermuizen, rosse vleermuis, meervleermuis), maar ook voor de andere soorten (m.n. de grootoorvleermuizen). Vandaar dat goede zomerkolonietellingen zo belangrijk zijn en ook onderdeel uitmaken van het NEM.
Een andere oorzaak voor het verschil tussen de winter- en zomeraantallen kan liggen in het feit dat tijdens een bezoek aan een winterverblijf niet alle dieren gezien en geteld worden. Sommige dieren kruipen ver weg in een spleet en vallen bij een vluchtige inspectie niet op. Vorig jaar heeft de Stichting Vleermuisbureau (SVB) een opdracht van het CBS gekregen om een schatting te maken van het aantal vleermuizen in winterverblijven in de periode rond 1950 (Verheggen, in druk). Daarvoor is Ludy Verheggen diep in de archieven gedoken en heeft met diverse oud-tellers gesproken. Dit heeft een aantal zaken opgeleverd die ook voor de huidige tellingen van belang zijn.
Ten eerste bleken heel veel telgegevens nooit centraal opgeborgen of gedigitaliseerd te zijn. En ten tweede zijn de manier waarop geteld werd en de intensiteit waarmee naar vleermuizen gezocht werd in de loop der jaren veranderd. Dit betekent dat, als de resultaten van een telling anno 1999 vergeleken worden met die van een telling anno 1950, er een correctie toegepast moet worden (figuur 3).

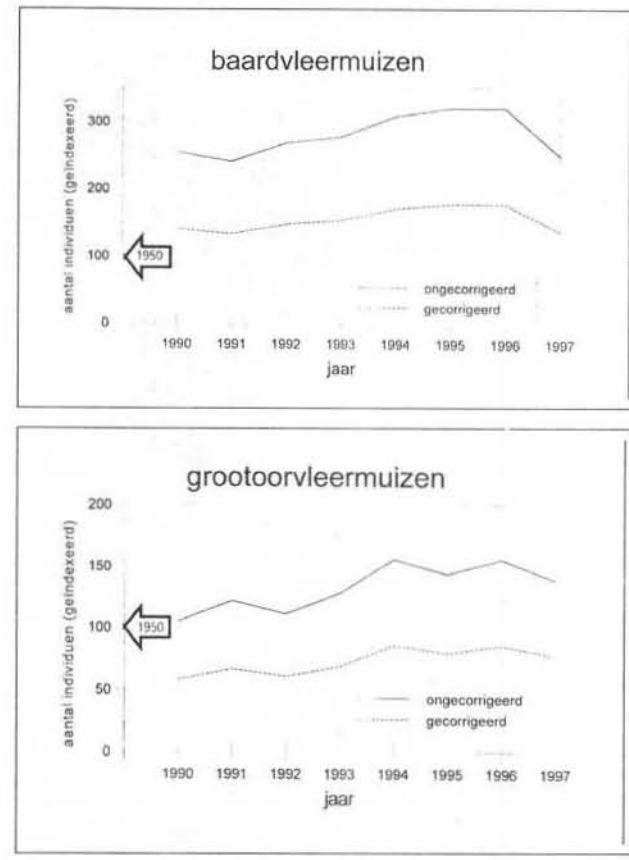

figuur 3. De trends van de baardvleermuizen en de grootoorvleermuizen in het Rivierengebied. Het aantal individuen in 1950 is op 100 gesteld.
De doorgetrokken lijn geeft de trend weer ongecorrigeerd voor veranderingen in de zoekinspanning. De onderbroken lijn geeft de trend als dit wel gebeurt. De aantallen in de periode 1990-1997 geven de verandering ten opzichte van 1950 weer. *Voorlopig wordt aangenomen dat er, afhankelijk van de soort, 2,5 tot 3 keer zo veel zat dan er geteld werden (Verheggen, in druk).*

De correctiefactor beïnvloedt de trend in de negentiger jaren slechts matig, maar de verandering ten opzichte van 1950, uiteraard, behoorlijk. In het geval van de grootoorvleermuizen heeft de correctiefactor tot gevolg dat we moeten concluderen dat de stand in het Rivierengebied lager is dan in 1950, terwijl de ongecorrigeerde trend tot een tegengestelde conclusie zou leiden. NB: de dip in 1997 is het gevolg van een onvolledige dataset.

Nog niet alle tellingen waren beschikbaar voor de trendanalyse. Met deze kennis is het misschien mogelijk om betere schattingen van de winterpopulaties te maken dan nu het geval is. Een belangrijkere conclusie van het werk van de SVB voor de kwaliteit van de wintertellingen is echter dat de zoekinspanning elk jaar gelijk moet blijven óf dat men, als men de inspanning wijzigt, dit altijd noteert en aan de landelijk coördinator van het meetnet doorgeeft. Hetzelfde geldt als er veranderingen in de winterverblijfplaats optreden, bijvoorbeeld als een deel van het gangenstelsel niet meer toegankelijk is voor mensen, maar wel voor vleermuizen, of als de inrichting van een verblijfplaats vleermuisvriendelijker gemaakt wordt. Dit leidt zeer waarschijnlijk tot veranderingen in het aantal getelde vleermuizen. Over een paar jaar willen we weten of die verandering het gevolg was van veranderingen buiten de verblijfplaats (meer insecten bijvoorbeeld) of in de verblijfplaats. Meestal is na korte of langere tijd niet meer bekend wat er aan het object of de telinspanning veranderd is en wanneer dat is gebeurd. Daarom een verandering direct noteren.

Aandachtspunten

De wintertellingen verlopen goed tot zeer goed. De waarde van de tellingen en de vertaling van trends naar mogelijke oorzaken kan echter nog verbeterd worden door:

- goede beschrijvingen van de verblijfplaatsen te maken en bij te houden wat er aan verandert;
- de telinspanning jaarlijks gelijk te houden (elk jaar dezelfde gaten, kieren en gangen afzoeken) of als dit niet lukt aangeven wat er ten opzichte van het vorig jaar veranderd is;
- aangeven in welk jaar het object voor het eerst bezocht en geteld is en wanneer daarmee gestopt is en met welke reden.

Dennis Wansink.

Zogdiermonitoring
Oude Kraan 8
6811 LJ Arnhem

Unterschiede zwischen M.mystacinus und M.brandti., und bisherige Kenntnisse der Verbreitung beider Arten in Niedersachsen.

(Vlendag, 6/11/99 Zwolle)

De kenmerken

De belangrijkste onderscheidingskenmerken tussen beide soorten zijn de penisvorm bij mannetjes welke onmiskenbaar is en bij dieren van beide geslachten de lengte van de tweede hoektand t.o.v. de eerste, in zowel de onderkaak als in de bovenkaak. Is de tweede hoektand tenminste een derde korter dan heeft men een kleine baardvleermuis in handen. Is dit verschil klein dan heeft men waarschijnlijk een Brandtsvleermuis. Een ander kenmerk is de aanwezigheid van een extra vlak aan de eerste kies in de onder? kaak, typisch voor M.brandti, of het sterk naar binnengedrukt zijn van de hoektanden, kenmerk voor M.mystacinus. Maar het herkennen van beide soorten is niet eenvoudig, en enige training is vereist, bijvoorbeeld met museummateriaal. Vaak is een gebitskenmerk niet voldoende om uitsluitsel te geven of het een vrouwtje Brandtsvleermuis is of een vrouwtje kleine baardvleermuis. Het determineren van jonge dieren is erg moeilijk, maar ook oudere dieren met afgesleten/gebroken tanden zijn lastig. De vachtkleur en snuit-/oorkleur zijn onbetrouwbare kenmerken, aangezien jonge Brandtsvleermuizen een donkere vacht en donkere snuit hebben, die over meerdere jaren lichter wordt. Typische volwassen Brandtsvleermuizen hebben vaak een bruin, naar goudkleurig neigende rugvacht, en een lichtere naar geelwit neigende buikkleur, roze snoet en lichte, bijna roze oorbasis. Typische kleine baardvleermuizen hebben een zwarte snuit en oren, een grijsbruine rugvacht en een vaal grijswitte buikvacht. Regionaal kunnen er echter veel afwijkende dieren bestaan.

De verspreiding van beide soorten baardvleermuizen in Niedersachen, met nadruk op het Nederlandse grensgebied.

Baardvleermuizen worden verspreid over Niedersachsen gevonden. Nader gedetermineerde dieren zijn afkomstig van vondsten, vangsten bij kolonies en vleermuiskasten en winter-verblijfplaatsen. Gevonden kolonies zijn vaak klein tot erg klein, 5-15 dieren, vaak gemengd

met dwergvleermuizen en of ruige dwergvleermuizen. De meeste verspreidingsgegevens komen uit typische winterverblijfgebieden met veel mijnen of natuurlijke grotten. Beide soorten worden in geheel Niedersachsen gevonden, maar van een echte verspreidingskaart is nog lang geen sprake. In het noorden van Niedersachsen worden vooral vaak Brandtsvleermuizen gevonden, en alle waarnemingen dichtbij de nederlandse grens zijn Brandtsvleermuizen. De verspreiding van beide soorten baardvleermuizen in Westfalen verschilt weinig van die in Niedersachsen.

Carsten Dense
Süsterstrasse 20
D- 49074 Osnabrück

Erste Resultate einer Untersuchungen zur Habitatnutzung der GroBen Bartfledermaus (Myotis brandtii) mittels Telemetrie.
(Vlendag, 6/11/99 Zwolle)

Drie jaar geleden zijn in Duitsland twee grote landelijke onderzoeksprojecten gestart voor een betere bescherming van vleermuizen. Het onderzoeksproject Fledermause im Wald en het onderzoeks- en beschermingsproject Fledermause in der Stadt. Het eerste project behelst de huidige kennis omtrent bosbewonende vleermuizen in kaart te brengen. Voor dit project werken zowel verschillende universiteiten met hun studenten als diverse lokale vleermuisonderzoekers gezamenlijk onder de coördinatie van Suzanne Liegl.
Welke soorten maken gebruik/ zijn afhankelijk van het bos, welke bostypen zijn het belangrijkste en welke beschermingsmaatregelen moeten worden genomen. Een van de vragen waarop in de literatuur geen antwoord te vinden is,is hoe o.a. de Brandtsvleermuis gebruik maakt van het bos. Om hierop een antwoord te krijgen is betaald onderzoek gedaan naar het habitatgebruik van de Brandtsvleermuis in Hasbruch.

De Hasbruch is een 600 ha groot oermoerasbos, dat slecht toegankelijk is. Aan de rand van dit bosgebied bevindt zich een grote Brandtsvleermuiskolonie (70 ex.) onder de gevelbetimmering van een woonhuis.

Al enige jaren was tevergeefs met batdetectors geprobeerd een beeld te krijgen van de jachtgebieden van dieren uit deze kolonie. In totaal zijn zes vrouwtjes, twee in het voorseizoen, twee tijdens de zoogperiode en twee na de zoogperiode voorzien van een 0,35 gr zware zender. Hoewel zo'n zender een aardig extra gewicht betekend, kwamen alle vleermuizen in gewicht aan. De dieren werden vlakbij de kolonieplaats gevangen, en na het vrijlaten gevolgd met twee sets ontvangers. Om de dieren goed te kunnen volgen werden twee mobiele stations gebouwd. Ontvanger en antenne werden zowel op een fiets als op een auto gebouwd. Met walkie talkies konden onderzoekers contact met elkaar houden en iedere vijf minuten een kruispeiling doorvoeren. De antennes zijn erg richtingsgevoelig, en tegelijkertijd wordt op twee punten de exacte hoek bepaald. Op de kruising van deze twee lijnen bevindt zich dan de zender (het dier). Om exact te kunnen bepalen waar je peiling uitvoert en om de weg te vinden hadden de onderzoekers zeer gedetailleerde kaarten van de Hasbruch bij zich. Maar helaas, direct na de eerste nacht bleek een gehele set nieuwe kaarten nodig te zijn. De dieren joegen soms kort in de omgeving van de kolonie maar vlogen daarna direct dwars door het bos het bos uit , langs enkele lijnvormige elementen om buiten het eigenlijke bosgebied te gaan jagen. De afstanden die ze hiervoor aflegden waren beduidend groter dan tot dan toe werd aangenomen., gemiddeld 12 km. Deze Brandtsvleermuizen blijken vooral in de avonduren te jagen, van een half uur tot enkele uren na zonsondergang. In de kraamperiode wordt er langer gejaagd, gelijk vele andere vleermuizen. De jachtgebieden waren meestal een of enkele duidelijk afgegrensde gebiedjes, vaak was dit niet meer dan een bosje of houtwal van enkele hectares. Opmerkelijk was dat de dieren vaak naar dezelfde gebiedjes terugkeerden, en soms uren achtereen dezelfde rondjes draaiden, (voor de onderzoekers zelfs tot vervelens toe).
Dit geeft aan dat ook Brandtsvleermuizen conservatief zijn in jachtplaatskeuze. Onduidelijk is nog of er sprake is van een individueel jachtterritorium. Gebruik van tussentijdse hangplaatsen is niet opgemerkt, wel verhuisde de kolonie begin juni van woonhuis naar diverse boomholten. Opvallend is dat Brandtsvleermuizen gebruiken maken van een

ander type boomholte dan watervleermuizen en rosse vleermuizen. Bijna alle verblijfplaatsen bevonden zich in spleten en scheuren of achter loshangende schors, vooral bomen met bliksemschade of afgescheurde takken waren favoriet. Gegevens over voedselkeuze waren nog niet nader uitgewerkt. Mogelijk zal het onderzoek aan deze groep Brandtsvleermuizen nog in 2000 een vervolg krijgen.

Carsten Dense
Süsterstrasse 20
D- 49074 Osnabrück

Ulf Rahmel
Sandhauserweg 10
D- 27751 Delmenhorst

Samenvatting door: Eric Jansen

Gegevens uit dit onderzoek zijn gepubliseerd In:
Dense, C. & U. Rahmel (2000) Untersuchungen zur Habitatnutzung der GroBen Bartfledermaus (Myotis brandtii) im nordwestlichen Niedersachsen. (in prep.)

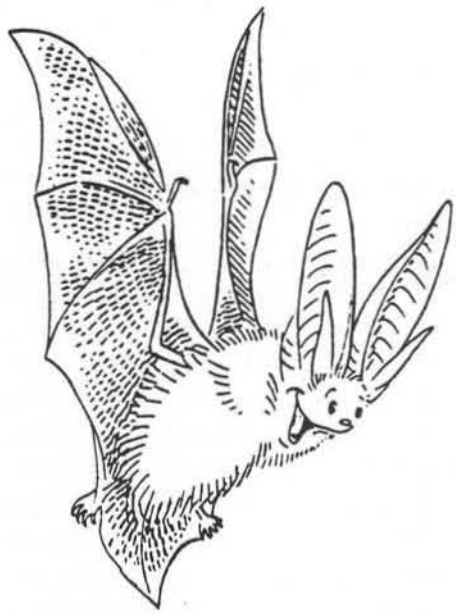

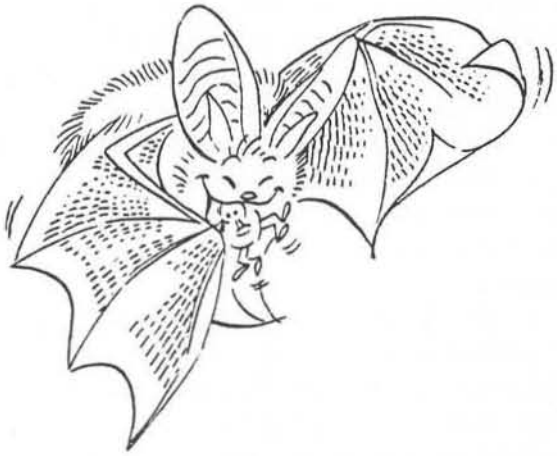

advertentie

BioQuip

Het adres voor vleermuisdetectors

diverse modellen op vooraad o.a
-Pettersons D100, D200
- de batbox III
- de Ultrasound AdviceMini III

tevens ook veerunsters en zoogdiervallen.

Voor informatie en prijsopgaven:

E. de Boer van Rijkstr 13
2331 HH Leiden
Tel: 071-5314979 Fax:071-5166268
(ook tijdens avonduren bereikbaar)

Korte berichten:

Er was eens een uil en er waren eens vleermuizen ....

In mei van dit jaar liep ik door het bos rond kasteel Broekhuizen bij Leersum om een excursie voor te bereiden. Het was nog geen half uur na zonsondergang, en dus nog behoorlijk licht, toen een bosuil boven mij in een dode eik neerstreek. Ik stond misschien een minuut naar boven te kijken, toen drie dwergvleermuizen rond de boom met de bosuil rondjes begonnen te vliegen. Het leek alsof ze elkaar navlogen, en ze lieten opvallend vaak sociale geluiden horen. Even later voegden nog twee dwergvleermuizen zich bij het groepje van drie. Het leek erop alsof de vleermuizen reageerden op de uil, en deze als het ware probeerden te verjagen. Of dit werkelijk zo was weet ik niet, maar enkele minuten later vloog de uil inderdaad weg. Al vrij snel werd ook de activiteit van de vleermuizen rond de boom minder.

Was dit een toevallige samenloop van omstandigheden, of was hier sprake van een interactie tussen een potentiële prooi op een potentiële predator? Heeft iemand van jullie zoiets eerder gezien? Ik hoor het graag!

Ben Verboom
Meidoornhaag 17
3956 GN Leersum
tel. 's avonds 0343 454214
email jb.verboom@consunet.nl

Nederlandse editie van Schober's en Grimmberger's veldgids voor Europese vleermuizen

In 1987 verscheen de door Wilfried Schober en Eckhard Grimmberger samengestelde veldgids "Die Fledermäuse Europas, Kennen, Bestimmen, Schützen". Daarna verschenen in 1989, 1991 en 1996 vertalingen van de gids in respectievelijk Engels, Frans en Spaans. In 1997 verscheen een Amerikaanse vertaling, aangevuld met beschrijvingen van de meeste vleermuissoorten van Noord-Amerika, een bizarre combinatie voor een veldgids, waarin ook nog veel slordigheden in voorkwamen.
Na het uitkomen van de Duitse gids is bij enkele Nederlandse uitgevers getracht belangstelling te wekken voor de uitgave van een Nederlandse vertaling. De benaderde uitgevers vonden echter dat de Nederlandse markt te klein was voor zo'n vertaling.
In 1998 verscheen de tweede, geaktualiseerde en uitgebreide druk van de Duitse uitgave. Belangrijke verbeteringen in deze druk waren de toevoegingen van soorten in het verre oosten van Europa, van de Middellandse zee-eilanden, de Canarische Eilanden, Madeira en van de Azoren. Verder werd de gids uitgebreid met verspeidingskaarten, een determineertabel voor schedel- en gebitskenmerken, een overzicht voor het determineren van vleermuismest en een aanvulling op de literatuurlijst. Helaas zijn in deze druk toch hier en daar wat slordigheden geslopen, waar we hier niet verder op zullen ingaan.
Op dit moment wordt gewerkt aan de Nederlandse vertaling en bewerking van de gids, die naar alle waarschijnlijkheid tegen de zomer van 2000 zal verschijnen. Zodra over deze uitgave meer bekend is, zal dat in een volgende nieuwsbrief worden vermeld.

Peter Lina

Mededelingen:

NACHT VAN DE VLEERMUIS 2000

Het bestuur van de VLEN heeft de eerste zaterdag van september 2000 gekozen als officiele nacht van de vleermuis, de datum is 2 september. Het thema en de opzet voor deze nacht is nog niet duidelijk, het is echter wel zeker dat we het niet zo groot willen aanpakken als bij de eerste nacht die via de kampioen van de ANWB liep.
Deze datum kunnen jullie in ieder geval alvast noteren, zodat jullie er bij jullie planning rekening mee kunnen houden. Een aantal natuurclubs had hier nadrukkelijk om verzocht. Jullie kunnen je in ieder geval alvast opgeven bij Rudy van der Kuil (070-3652811). .

Vooraankondiging VLENDAG 2000

De jaarlijkse VLENdag 2000 zal op 4 november plaatsvinden in het Nationaal Natuurhistorisch Museum "Naturalis", Leiden.

Wil je op deze dag een voordracht houden, of jouw bijzondere vleermuisvideo opnamen of dia's laten zien, meld je dan tijdig bij het bestuur aan.

National Natuurhistorisch Museum "Naturalis"

In 2000 zal de VLEN-dag in het auditorium van het Nationaal Natuurhistorisch Museum "Naturalis" in Leiden worden gehouden. Een mooie gelegenheid om de fraaie permanente tentoonstelling in het museum te bezichtigen. Misschien is echter het beter om dit al een keer vóór de VLEN-dag te doen, omdat het programma van deze dag doorgaans weinig ruimte biedt om ook nog eens rustig de collectie te bekijken. Ook is een bezoek aan het museum een goede gelegenheid om in de daar aanwezige boekwinkel (gratis toegankelijk), met een grote verscheidenheid aan natuurhistorische boeken, eens rond te neuzen. Het museum bevindt zich op loopafstand van het NS Centraal Station Leiden.

Bezoekadres: Darwinweg, Leiden
Postadres: Postbus 9517, 2300 RA Leiden
Tel. 071-5687600
Fax: 071-5687666
e-mail: naturalis@naturalis.nnm.nl
Website: http://www.naturalis.nl

Openingstijden:
Dinsdag t/m zondag 12.00 – 18.00 uur
Maandag gesloten
Tijdens schoolvakanties en feestdagen elke dag geopend van 10.00 – 18.00 uur

Toegangsprijzen:
Kinderen t/m 5 jaar gratis
6 t/m 12 jaar fl. 5,--
Vanaf 13 jaar fl. 12,50
Museumjaarkaart gratis.

Voor het bestuderen van wetenschappelijk collectiemateriaal dient men vooraf een afspraak te maken met de desbetreffende conservator.

Het museum heeft een van 's werelds belangrijkste wetenschappelijke natuurhistorische en geologische bibliotheken, met openingstijden van 10.00 – 17.00 uur van dinsdag t/m zaterdag. Men dient zich voor een bezoek aan de bibliotheek te melden bij de portier aan de ingang van het torengebouw. De bibliotheek bevat onder meer een omvangrijke collectie wetenschappelijke literatuur over vleermuizen. E-mail adres van de bibliotheek: library@naturalis.nnm.nl

Peter Lina

3rd European bat detector workshop vastgelegd.

In 1990 kon ik namens de toenmalige SVO het initiatief nemen om in 1991 in Gorsel de 1e europese bat detector workshop te gaan organiseren. We waren heel blij dat we Kees Kapteijn konden inhuren om de bulk van werk op zich te nemen. De workshop was een succes en de auteurs en Kees als redacteur leverden goede proceedings af. Daarmee was een traditie geboren. Wat in 1990 niet lukte, lukte voortaan wel, we koppelden de workshop aan het europese symposium. Inmiddels volgenden in 1993 Grazelama in Spanje in het kielzog van het Symposium in Evora in Portugal, 1996 La Rochette in Luxemburg na Veldhoven en 1999 Pieniny Mountains in Polen na Krakow.

Christine Harbusch en Jacques Pir organiseerden de 3e workshop in 1996 na het 7e europeese vleemuissymposium in Veldhoven. Zij boden ons een uitstekende mogelijkheden voor uitwisseling van ervaringen in lezingen en in het veld. En gelukkig lukte het hen ook de traditie op het punt van de proceedings weer op te pakken. Samen met alle auteurs legden zij de workshop vast in:

Harbusch C. & J. Pir (eds.), 1999. Proceedings of the 3rd European bat detector workshop 16-20 August 1996, Larochette (Lux.). - Travaux Scientifiques du Musée National D'Histoire Naturelle de Luxembourg. 31:1-140 pp.
De inhoud is zeer de moeite waard.

Het is te verkrijgen door overmaking van fl 28,50 op Postbankno. 351873 van de BSFFEE commitee te Leiden onder vermelding van Proceedings Luxemburg.

Inhoud:
-Harbusch Christine & Jacques B. Pir: Foreword 5-6
-Barataud Michel & Yves Tupinier: Ballades dans l'inaudible. Univers acoustique des chiroptères d'Europe 7-20
-Pettersson Lars: Time expansion ultrasound detectors 21-34
-Skiba Reinald: Die Erfassung der Vorkommen der Nordfledermaus, Eptesicus nilssonii, in der Bundesrepublik Deutschland mit Hilfe von Ultraschall, Methodisches Vorgehen, Ergebnisse, Probleme 35-50
-- Masing Matti: Experience of bat monitoring with bat detectors in Estonia 51-58
-Harbusch Christine: Monitoring Bats in the Grand-Duchy of Luxembourg 59-79
-Gjerde Leif: Methods and theories of monitoring bats in Norway 73-86
-Gjerde Leif & Darko Kovacic: Bat survey by car transects in Luxembourg 87-93
-De Wijs W. J. R.; Feasibility of monitoring bats on transects with ultrasound detectors 95-105
-Dietz Markus, Ralf Frank & Jacques B. Pir: The Bat Fauna of the 'Grünewald' forest in Luxembourg: a methodology approach 107-118
-Dr. Brinkmann Robert & Herman J.G.A. Limpens: The role of bats in landscape planning 119-136

Verslag Achtse Europees Vleermuisonderzoeksymposium in Polen

Eind augustus vond het achtste Europees Vleermuisonderzoeksymposium plaats in Krakau in Polen. Vanuit Nederland hebben een zevental mensen dit symposium en de daaraan gekoppelde batdetectorworkshop bezocht. In hun verslag van dit symposium staat een aantal interessante zaken, onder andere de huidige stand der kennis van een nieuwe dwergvleermuissoort: de piepkleine dwergvleermuis (Pipistrellus pygmaeus), beter bekend als de 55 kHz-dwerg. In Zoogdier verschijnt binnenkort een verslag van dit symposium. Op de internetsite http://www.xs4all.nl/~zoogdier/ van de VZZ is een uitgebreid verslag te vinden. Je kunt dit ook bestellen bij het VZZ-secretariaat tegen verzendkosten.

Stuur je een e-mailtje naar Jan Buys, dan krijg je het digitaal toegestuurd (in WORD97).

Agenda Vleermuisconferenties

Australasian Bat Society Conference
Datum: 25-28 april 2000
Plaats: Tocal College, Paterson, New South Wales, Australië
Informatie: e-mail: wambina@ozemail.com.au

30th Annual North American Symposium on Bat Research
Datum: 28-31 oktober 2000
Plaats: Universiteit van Miami, Florida, USA
Informatie: volgt in volgende nieuwsbrief

VLEN-dag 2000
Datum: 4 november 2000
Plaats: Nationaal Natuurhistorisch Museum "Naturalis", Leiden
Informatie: e-mail: ericj@dia.antenna.nl

12th International Bat Research Conference
Datum: 5-9 augustus 2001
Plaats: Bangi, Maleisië
Informatie: e-mail: zubaid@ukm.my of zubaid@pop.jaring.my
Website:
www.fsh.ukm.my/fsh/dept/bz/zubaid.htm

31st Annual North American Symposium on Bat Research
Datum: 2001. Nadere informatie volgt
Plaats: Universiteit van Victoria, Victoria, Brits Columbia, Canada
Informatie: volgt.

Voor informatie over bovenstaande conferenties kan men ook terecht bij:
RCBSC
Postbus 835
2300 AV Leiden
e-mail: p.h.c.lina@ecnc.nl

Die Verbreitung der Fledermäuse in Luxemburg

In de loop van 2000 zal door het Natuurhistorisch Museum in Luxemburg een verspreidingatlas van de vleermuizen in het Groot-Hertogdom worden uitgegeven. Aan de verschijning van deze atlas is een aantal jaren van inventarisatieonderzoek aan voorafgegaan. De atlas zal verschijnen in de reeks van wetenschappelijke publicaties (Travaux Scientifiques) van het museum. De prijs van de atlas is nog niet bekend. Lezers van de nieuwsbrief kunnen zich vrijblijvend inschrijven voor de atlas. Zij ontvangen bij het verschijnen van de atlas een bestelformulier en kunnen betalen in Nederlandse guldens op een nader aangegeven Postbankrekening, zodat de relatief hoge bankkosten voor internationale overschrijving kunnen worden voorkomen. Voorinschrijving op de atlas kan plaatsvinden, **vóór 1 april 2000**, bij: RCBSC, Postbus 835, 2300 AV Leiden.

Acta Chiropterologica, een nieuw vleermuistijdschrift

Tijdens het 8th European Bat Research Symposium in Krakau werd het eerste nummer gepresenteerd van het nieuwe internationale tijdschrift Acta Chiropterologica. Dit wetenschappelijk tijdschrift bevat artikelen over de biologie van vleermuizen in de breedste zin van het woord. Het zal tweemaal per jaar verschijnen en wordt uitgegeven door het Museum en Instituut voor Zoölogie in Warschau. Een abonnement kost fl. 80,-- per jaar; betaalt men voor 1999 en 2000 in één keer, dan bedraagt het abonnementsgeld fl. 150,--. Betaling kan plaatsvinden per bankoverschrijving naar een Poolse bank (men betaalt dan extra voor de bankkosten) of per credit card (geen bankkosten). Ook kan men in Nederlandse guldens betalen op een aan nieuwe abonnees bekend gemaakte Postbankrekening. Inschrijfformulieren voor een abonnement kunnen worden aangevraagd bij: RCBSC, Postbus 835, 2300 AV Leiden, of via e-mail p.h.c.lina@ecnc.nl

Subscribing to the Newsletter from abroad: send the amount of money required (HFL 15,-) cash in Dutch currency or a signed eurocheque in Dutch currency to:

VLEN, Floor van der Vliet
Spaarndammerstraat 660
1013 TJ Amsterdam

Adressen

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming

Oude Kraan 8
6811 LJ Arnhem
Tel: 026-3705318 Fax:026-3704038
E-mail: zoogdier@bigfoot.com
Bezoek ook onze website:
Http://www.xs4all.nl/~zoogdier/

Vleermuiswerkgroep Nederland-VZZ

Jacob v. Offwegenlaan 74
2282 HS Rijswijk
Voorzitter: Peter Lina 071-5314979
E. de Boer van Rijkstraat 13 2331 HH Leiden
Secretaris: Rudy van der Kuil 070-3652811
Jacob v. Offwegenlaan 74 2282 HS Rijswijk
Penningmeester: Floor van der Vliet
020-6828216 Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ Amsterdam

- **Zoogdiermonitoring**
Antwoordnummer 2426
6800 VJ Arnhem
E-mail: zoogdier@bigfoot.com
Coördinator: Andrė Kaper 026-3705318 (w)
Molenbelt 66, 7413 XJ Deventer

- **Vleermuisburo/VZZ**
Breitnerstraat 57
6165 VN Geleen
Tel/Fax: 046-4742357
Coördinator: Ludy Verheggen 046-4742357
Breitnerstraat 57, 6165 VN Geleen
Voorzitter: Rudy van der Kuil 070-3652811
Lutherse Burgwal 24, 2512 Den Haag
Secretaris: John van Vliet 0570-630345
Nieuwe Rij 18, 7413 ZX Deventer

Provinciale Coördinatoren

Friesland: Marten Zijlstra 0511-462637
Lauwersmansstraat 22 9551 BB Burgum
Groningen: Rob Koelman 050-3128698
Alexanderstraat 2-A, 9724 JW Groningen
Overijssel: Roel Hoeve 0527-243001
D.v. Bourgondiestraat 57, 8325 GG Vollenhove
Drenthe: vacant
interim: Rob van Es 052-2472931
Stofakkers 53, 7963 AM Ruinen
Flevoland: vacant
interim: Rombout de Wijs 036-5346338
Pimpernelstraat 6, 1314 JL Almere
Noord-Holland: NOZOS
Kees Kapteyn 072- 5280556
Abelenstraat 31, 1829 ERG Oudorp
Waarnemingen: Dienst Ruimte & Groen, afd I&O t.a.v. Kees Kapteyn, Antwoordnr. 25, 2000VC Haarlem.
Zuid-Holland:ZWG-ZH
Kees Mostert 015-2145073
Palamedestraat 74, 2612 XS Delft
Monitoring: Rudy van der Kuil 070-3652811
Jacob van Offwegenln 74, 2282 HS Rijswijk
Utrecht: Eric Jansen 030-2722644
Vermeulenstraat 164, 3572 WT Utrecht
monitoring: Zomer Bruijn 033-4622974
Nieuwstraat 23, 3811 JX Amersfoort
Gelderland: VLEGEL
Gerhard Glas 026-4432879
Beatrixstraat 2, 6824 LR Arnhem
monitoring: Marc van Bebber
Stokebrand, Zutphen
Noord-Brabant: VWG-NB
Erik Korsten 013-5440376
Carré 130, 5017 JG Tilburg
monitoring: Fons Aelberts 0493-691534
Heesakkerweg 43, 5721 KN Asten
Limburg: Jan Kluskens 0495-634502
Kruiszijweg 6, 6034 RZ Nederweert
monitoring: Ludy Verheggen 046-4742357
Breitnerstraat 57, 6165 VN Geleen
mergelgroeven: Jos Cobben 043-3252776
Prins Bischopssingel 1-H, 6212 AA Maastricht
Zeeland: ZWG-Z
Nanning-Jan Honingh 0113-649428
Rozenstraat 11, 4434 Al Kwadendamme